

Л. Й. Пулатова,

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Хмельницький

ПОЛОНІЗМИ У МОВНО-ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВОЛОДИМИРА ЛИСА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»)

У статті обґрунтовується мовно-поетична картина світу письменника, в основі якої лежить національна належність автора, його суспільний та особистий досвід, умови соціального середовища, емоційний рівень та інтелектуальний розвиток. Досліджуються польські запозичення, які є складовою мовно-поетичної картини світу волинського письменника Володимира Лиса на матеріалі роману «Століття Якова». Аналізується семантика вжитих автором полонізмів. Полонізми мовно-поетичної картини світу Володимира Лиса – це слова, які належать до різних частин мови. Автор вживає їх задля характеристики персонажів, особливо польського походження, а також, щоб показати особливості народної мови західноукраїнського поліського села ХХ століття.

Ключові слова: мовно-поетична картина світу, Володимир Лис, роман «Століття Якова», полонізми, польські запозичення.

В статье рассматривается суть языково-поэтической картины мира писателя, в основе которой лежит национальная принадлежность автора, его общественный и личный опыт, условия социальной среды, эмоциональный уровень и интеллектуальное развитие. Исследуются польские заимствования, являющиеся составной языково-поэтической картины мира волинского писателя Владимира Лиса на материале романа «Век Иакова». Анализируется семантика использованных автором полонизмов. Полонизмы языково-поэтической картины мира Владимира Лиса – это слова, относящиеся к разным частям речи. Автор употребляет их для характеристики персонажей, особенно польского происхождения, а также, чтобы показать особенности народного языка западноукраинского полесского села ХХ века.

Ключевые слова: языково-поэтическая картина мира, Владимир Лис, роман «Век Якова», полонизмы, польские заимствования.

The article focuses on the poetic language and the world view of the writer, which is based on the nationality of the author, his social and personal experience, the conditions of the social environment, his emotional and intellectual development level. We study Polish borrowings that are part of language and poetic world view of the Volyn writer Volodymyr Lys on the material of the novel «Jacob's Century». The semantics of polonizms used by the author are analyzed. Polonizms of linguistic and poetic world view of Volodymyr Lys are words belonging to different parts of speech. The author uses them to characterise his characters, especially of Polish origin, show the specific features of national language of the western polissia village of the twentieth century.

Key words: linguistic and poetic world view, Volodymyr Lys, novel «Jacob's Century».

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями.

Концепція існування мовної картини світу, що відображає взаємозв'язки мови та культури, є ключовою для сучасної мовознавчої науки. Сучасні дослідники лінгвістичного аспекту картини світу розглядають її як складний ментальний феномен, що пов'язує мову з мисленням, з навколишнім середовищем, з культурно-етнічними реаліями та найскладнішими абстрактними поняттями й категоріями. Картина світу – це результат людського сприйняття, пам'яті, мислення, це пізнання навколишнього світу. Мовна картина світу – це духовність народу, втілена у словесні засоби його мови; це сукупність уявлень про світ, що зафіксовані у значеннях слів і співвідносних зі словом фразеологізмів; це вербальне вираження семантики мови; прагматичні чинники комунікації [1, с. 5]. Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження мовної картини світу охоплюють у сучасній мовознавчій науці ряд проблем, зокрема, специфіку національно-мовної картини світу українського етносу (З. С. Васильченко, Л. М. Дяченко, В. В. Жайворонко, В. І. Кононенко, М. П. Кочерган та ін.); поетичну модель світу як складову художньої картини світу, своєрідність якої полягає в здатності моделювати не лише об'єктивну дійсність, а й суб'єктивне ставлення до неї (Р. В. Анісімова, А. С. Зорко, А. К. Мойсієнко). І. Г. Торсуєва розглядає конкретний текст як відображення певного авторського бачення, що опирається на індивідуальну модель світу [7, с. 5]. За теорією В. Гумбольдта не тільки мова як знакова система покликана точно і адекватно описувати оточуючу індивіда реальність, але і мистецтво, зокрема поетична мова, предстають як породження властивою виду *Homo sapiens* мовної здатності, тобто здатності позначати, символізувати зовнішній світ, передаючи інформацію про нього іншим людям так, що немає вже необхідності для них безпосередньо бути присутнім в описуваних у повідомленні умовах [6]. Мовна здатність розуміється Гумбольдтом не тільки як унікальний дар людини, але і як її сутнісна характеристика. Він затверджує початкову єдність мови і мислення, мови і культури, які й визначають мовну особистість.

Метою статті є аналіз полонізмів у мовно-поетичній картині світу Володимира Лиса (на матеріалі роману «Століття Якова»).

Завдання:

- обґрунтувати розуміння мовно-поетичної картини світу;
- виявити і проаналізувати польські запозичення у мовно-поетичній картині світу Володимира Лиса (на матеріалі роману «Століття Якова»).

Наукові результати.

Мова є компонентом культури, який зберігає у собі культурно-історичні відомості традиційного характеру і факти сучасності, адже культура – продукт духовно-морального осмислення людиною світобудови, на основі якого формується самосвідомість особистості. Її зміст пов'язаний з характерним для того чи іншого суспільства світобаченням [8, с. 285]. Мовні одиниці віддзеркалюють психологію людини, етносу. Вони «передають особливості національного світосприйняття, даючи індивіду моделі світобачення і світорозуміння» [9, с. 74]. Духовний світ людини – це не лише її розум, мислення, але й почуття, емоційні стани, віра, воля, світогляд, самосвідомість, що спирається на сукупність ціннісних орієнтирів і духовних смислів. Саме тому, національна належність автора, його суспільний та особистий досвід, умови соціального середовища, емоційний рівень та інтелектуальний розвиток – усе це визначає характер художнього тексту. На думку польського дослідника Е. Касперського, літературний твір називається «твором» насамперед тому, що він є індивідуальним мистецьким витвором. Він реалізує певні естетичні цінності і створюється з метою викликати певні почуття і роздуми [2, с. 15].

Художній твір – явище багатовимірне, яке залишає простір для свободи думки читача. Текст художнього твору є мовним мистецтвом. Він передбачає максимальне використання мовних засобів, творення нових поетичних образів, нових семантичних зв'язків між мовними одиницями шляхом метафоризації чи метонімізації тексту. Мова художнього твору, тобто поетична мова, – це мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення естетичної реальності, найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови [4]. У художньому тексті не тільки слова, а й будь-яка мовна одиниця (звук, морфема тощо) може набувати особливого естетичного значення. Завдання письменника – індивідуалізувати текст твору, зосередившись на поетичних символах, мовленнєвих формах, що передають емоційний стан героя чи автора. Поетичний текст – не просто складно вибудована модель. Він немислимий без мовної особистості автора, без репрезентації світоглядно-естетичних позицій письменника через систему образів і символів. Отже, єдність мисленнєвої та мовленнєвої субстанції опосередкована свідомістю суб'єкта творення тексту.

Ідіолект автора художнього твору репрезентує вербальну «сітку» індивідуальної картини світу, яка присутня у цьому творі, у групі творів, у його усній творчості. Лексична організація поетичних текстів має особливу вагу, адже є виразником художньої образності, індивідуалізації авторського мислення.

Картина світу у художньому тексті створюється мовними засобами і відображає індивідуальну картину світу у свідомості письменника. Також вона втілюється у відборі елементів змісту художнього твору та мовних засобів: використанні певних тематичних груп мовних одиниць, збільшенні або зменшенні частоти окремих одиниць і їх груп, індивідуально-авторських мовних засобах та в індивідуальному використанні образних засобів (система тропів). У художній картині світу можуть бути відображені концепти, властиві сприйняттю світу лише даного автора, – індивідуальні концепти письменника. Таким чином, мова виступає засобом створення художньої картини світу, яка відображає картину світу автора художнього твору [5, с. 56].

Дослідження індивідуального лексикону Володимира Лиса дало можливість визначити у ньому велику кількість полонізмів (слів, їх сполучень або ідіом, які потрапили в лексику з польської мови або через її посередництво, зберігши ознаки джерела, що й дозволяють кваліфікувати ці одиниці як іншомовні). Роман «Століття Якова» – своєрідний епос-біографія одного польського українця, який за свій столітній вік пережив п'ять держав: Російську імперію, УНР, Польщу, гітлерівську Німеччину, сталінський СРСР. Доживши до держави Україна, він опинився перед лицем і родинної, і національної драми, яка була запрограмована катастрофами ХХ століття. Це історія українського села, історія Полісся, перепущена через людську долю. З мовознавчої точки зору книга цікава вживанням справжнього західнополіського діалекту, який досі активно вживають у тих краях.

Першим і найосновнішим джерелом запозичень з польської мови було середовище, в якому виростав письменник, адже прототипами героїв твору були односельчани Володимира Лиса: «Так, абсолютно кожна книга сплетена з чийось доль. Життєвий шлях – це стартовий майданчик, перший поштовх для письменника. Те ж «Століття Якова», у якому переплелися долі чотирьох людей: і мого діда, і односельця, і старожилу Івана Ухи, ще одного чоловіка, який пережив концтабір... Саме у розмовах з людьми, які я вів понад 30 років, «підслуховував» неймовірні сюжети» [10]. Твір містить надзвичайно виразний місцевий колорит, який передається в тому числі й через мову, увиразнюючи ідіолект автора.

Полонізми мовно-поетичної картини світу Володимира Лиса – це слова, які належать до різних частин мови. Переважають лексеми самостійних частин мови, а саме:

– іменники: камізелка [3, с. 59] – п. *kamizelka*, жолнежі [3, с. 67, 96] – п. *żołnierzy*, мнєсо [3, с. 68] – п. *mięso*, кобіта [3, с. 74] – п. *kobieta*, мілосць [3, с. 74] п. *miłość*, менщизна і коб'єта [3, с. 74, 96] – п. *mężczyzna i kobieta*, гербата [3, с. 100] – п. *herbata*, жонка [3, с. 103] – п. *żona*, валізкі [3, с. 98] – п. *walizkę*, блузка [3, с. 117] – п. *bluzka*, щенсте [3, с. 126] – п. *szczęście*, на свете [3, с. 138] – п. *świat*, жиця [3, с. 153] – п. *życie*, отчизна [3, с. 155] – п. *ojczyzna*, к'яти [3, с. 201] – п. *kwiaty*, памнеть [3, с. 202] – п. *pamięć*, джеті [3, с. 202] – п. *dzieci*, цурка [3, с. 203] – п. *córka*, візитувка [3, с. 203] – п. *wizytówka*;

– прикметники: уродзона [3, с. 96, 109] – п. *urodzony*, аліганська [3, с. 117] – п. *elegancki*, бялим [3, с. 138] – п. *biały*, добжі [3, с. 139] – п. *dobry*, щенслівего [3, с. 153] – п. *szczęśliwe*;

– дієслова: мувите [3, с. 50, 112] – п. *mówić*, не позостає [3, с. 69] – п. *nie pozostawiać*, естем [3, с. 74] – п. *jestem*, беже [3, с. 98] *bierze*, розмавцяць [3, с. 153] – п. *rozmovlya*, хце [3, с. 155] – п. *chce*, спаліць [3, с. 162] – п. *palić*;

– займенники: муї [3, с. 126] п. *mu*;

– прислівники: завше [3, с. 95] – п. *zawsze*, ліпше [3, с. 136] – п. *lepiej*, вечором [3, с. 136] – п. *wieczorem*;

– числівники: їден [3, с. 12, 141] – п. *jeden*, штири [3, с. 67, 175] – п. *cztery*; Зустрічаються і службові частини мови: альбо [3, с. 50] – п. *albo*, юж [3, с. 50] – п. *już*, нех [3, с. 69, 98] – п. *niech*.

Очевидним є той факт, що у ХІХ ст. польська мова виступала активним посередником у запозиченні великої кількості слів, особливо побутового рівня. Частина полонізмів передані без фонетичних змін, особливо тих, які вжиті в початковій формі або коли їх польська фонетична й граматична форми збігаються з українськими. Більша ж частина полонізмів вводяться в тексти із пристосуванням до українських звукових і граматичних традицій.

Щодо семантичного аналізу лексичних запозичень, то найбільшу групу польських слів у мові роману «Століття Якова» становлять назви осіб чоловічої та жіночої статі, а також родинні стосунки: менщизна і коб'ета [3, с. 74, 96] – п. *mężczyzna i kobieta*, жонка [3, с. 103] – п. *żona*, джети [3, с. 202] – п. *dzieci*, цурка [3, с. 203] – п. *córka*; назви одягу та їжі, предметів побуту: камізька [3, с. 59] – п. *kamizelka*, мнесо [3, с. 68] – п. *mięso*, гербата [3, с. 100] – п. *herbata*, валізки [3, с. 98] – п. *walizkę*, блузка [3, с. 117] – п. *bluzka*, к'яти [3, с. 201] – п. *kwiaty*, візитівка [3, с. 203] – п. *wizytówka*; назви абстрактних понять та слів, з ними пов'язаних: щенсте [3, с. 126] – п. *szczęście*, на [3, с. 138] – п. свете *świat*, жиця [3, с. 153] – п. *życie*, отчизна [3, с. 155] – п. *ojczyzna*, памнеть [3, с. 202] – п. *pamięć*; власні назви: Жеч Посполита [3, с. 67] – п. *Rzeczpospolita*, Матка Боска [3, с. 156] – п. *matka Boża*, пан Якуб [3, с. 69] – п. *Pan Jakub*.

Польські лексеми у романі Володимира Лиса «Століття Якова» – це показ особливостей народної мови західноукраїнського поліського села ХХ століття. Автор вживає полонізми у діалогах загорян. Крім того, письменник навмисно вживає польські запозичення задля характеристики персонажа, щоб яскравіше підкреслити польське походження певної особи, зокрема: у мові Зосі, а також у розділі II «Червоний кінь», де йдеться про службу головного героя у польському війську.

Данні полонізми виокремлюють мовно-поетичну картину світу В. Лиса з поміж інших, оскільки вони передають зв'язок письменника зі своїм родом, зі звичаями та мовою оточення, в якому він виріс.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Дослідження мовно-поетичної картини світу Володимира Лиса, його індивідуально-авторського стилю сприяє поглибленню уявлень про творчість митця, риси його мовної особистості на тлі культурних традицій і дозволяє визначити місце автора в історії національної культури.

Перспективою подальших досліджень є аналіз лексичного матеріалу інших творів письменника, які розкривають мовно-поетичну картину світу В. Лиса.

Література:

1. Заїць В. Г. Мовна картина світу гуцула другої половини ХІХ століття (за художньою та епістолярною спадщиною Ю. Федьковича) [рукопис] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. / Вероніка Григорівна Заїць. – Чернівці, 2010. – 229 с.
2. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / Е. Касперський // Література. Теорія. Методологія. – Київ : Академія, 2006. – С. 9–37.
3. Лис. В. С. Століття Якова [Текст] / передм. О. Забужко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 240 с.
4. Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Юрій Ковалів. – Т. 2. – К. : Академія, 2007.
5. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика [Електронний ресурс] / Зинаида Даниловна Попова, Йосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с. – Режим доступу : <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/>
6. Постовалова В. І. Мова як діяльність. Досвід інтерпретації концепції Гумбольдта / Валентина Іванівна Постовалова. – М. : Наука, 1982, – 72 с.
7. Торсуєва И. Г. Интонация и картина мира художественного текста / И. Г. Торсева // Текст как отображение картины мира: [сб. научн. трудов]. – Вып. 341. – М., 1989. – С. 5–11.
8. Шаховский В. И., Панченко Н. Н. Национально-культурная специфика концепта «обман» во фразеологическом аспекте / В. И. Шаховский, Н. Н. Панченко // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 285–289.
9. Шенделева Е. А. Полевая организация образной лексики и фразеологии / Е. А. Шенделева // Фразеология в контексте культуры. М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 74–80.
10. Янченко К. Інтерв'ю з Володимиром Лисом [Електронний ресурс] / Костянтин Янченко. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/interview/125261>